

IANCU LAURA

„ISTEN ENGEDJE MEG!” AZ ÁTOK

A bibliai hagyomány szerint a teremtést követően Isten átokkal sújtotta az első asszonyt bűnre csábító kígyót, a kísértésnek engedelmeskedő Évát, és a társát, a bűnbán követő Ádámot pedig megbüntette (1Móz 3,19). Később, az özönvíz után Isten ígéretet tett arra, hogy a földet többé nem fogja megátkozni (1Móz 8,21–22). Az átok nemcsak a zsidó-keresztény, hanem valamennyi vallási hagyományban ismert és használt formula, eljárás. Tanulmányom első felében ennek a mágikus, vallási jelenségnek a meghatározásával, valamint az átokformulák rendszerezésének a kérdéseivel foglalkozom. Ezt követően egy kelet-romániai, római katolikus vallású, magyar etnikumú közösségben végzett néprajzi terepmunka során gyűjtött (témához kapcsolódó) anyag bemutatására, rendszerezésére és értelmezésére teszek kísérletet.¹

A vallásetnológia meghatározása szerint az átok a mágia eszköztárába tartozó eljárás, működése a *kimondott szó* erejébe vetett hiten (Haag 1989: 110, Pócs 1977: 166, Solymossy 1943: 385, van der Leeuw 2001: 353), „alaphiedelmen” (Szigeti 2008: 35) alapul, és szorosan kapcsolódik a vallás hasonló elven működő műfajaihoz (úgy mint: áldás, böjt, ima, ráolvasás, rontás). Az idők folyamán az átok a tételes vallások szertartásaiba, valamint a köz- és magánjog eljárásai közé is bekerült, és napjainkban is fellelhető összetett jelenség (Katona 1982: 315). Az ókori görögöknél és rómaiaknál az átok eredendően *ima* volt, olyan ima, *mellyel az alvilág isteneinek a bosszúját, büntetését kérték ellenségre, gonosztevőre* (n. n. 1993: 449, Kinda 2012: 152).² Az átok (maledictio) lényegi eleme tehát a verbálisan megfogalmazott, egy másik emberre/közösségre/tárgyra kívánt rossz (Szemerkenyi 2011: 233),³ ennél fogva kézenfekvő volna az áldás (benedictio) ellentétpárjaként meghatározni (vö: Szigeti 2008: 36), ám a két műfaj közötti átmenet, a műfajok – szöveg és funkció szintű – keveredése, ahogyan az alábbiakban bemuta-

- 1 Etikai megfontolásokból a vizsgálat helyszínét és az adatközlők személyes adatait tanulmányomban nem tüntetem fel.
- 2 Egyik tanulmányában szépirodalmi példákat idézve Szemerkenyi Ágnes arra mutat rá, hogy az irodalmi hagyományban, bizonyos korszakokban az átok „olykor az írásbeliséget nem ismerő, régi, pallérozatlan, sőt civilizálatlan világgal társítódik” (Szemerkenyi 2011: 240).
- 3 L. még: n. n. 1993: 449.

tandó példákbl is látni fogjuk, bonyolulttá teszi az ellentét határainak pontos megrajzolását.⁴ Az azonban mind az átok, mind pedig az áldás esetén elmondható, hogy a szövegformulák kimondása magában hordozza a bennük megfogalmazottak teljesülésébe vetett hitet is.⁵ Az átok igen lényeges jellemvonását emeli ki Pócs Éva, amikor a jelenséget *beszéd*formulának határozza meg, ugyanis az eljárás lényegileg kapcsolódik a nyelvhez, illetőleg a(z élő) beszédhez (Pócs 1977: 167, vö: Aistleitner 1931: 35). Ugyanakkor ismerünk olyan eseteket is, ahol az átkot mondó egyén magában, csendben fogalmazza meg, mondja el az átokszöveget, továbbá olyan, szöveget nem is tartalmazó cselekmény jellegű átoktípusokat is (pl. böjt), ahol szövegszerűen egyáltalán nem fogalmazódik meg átok. Ez utóbbi eljárás (ti. a böjt) közel áll a *divináció*hoz, a jósláshoz,⁶ motivációja kevéssé a rossz kívánása, mint inkább az isteni ítélet és büntetés „kikényszerítése”.

Az átokformulák tipologizálása több szempont szerint lehetséges. A szándékosság jellege szerint a szakirodalom két típust különböztet meg. Az egyik az ún. negatív, *rontó* célú, a másik a pozitív, *tisztító* célú átok (Pócs 1977: 166, vö: Solymossy 1943: 384–385). Az egyéni úton mondott,⁷ ártó célzatú átokformula irányulhat a másik emberre és magára az átokmondóra is.⁸ A pozitív célzatú átokszövegekben általában a rossz szellem elküldése (*démonűzés*) fogalmazódik meg (Pócs 1977: 166). Utóbbi átokformulák a Bibliában (Szigeti 2008: 35) és a hivatalos vallásokban is ismertek voltak, kelet-európai térségekben pedig ma is gyakorlatban vannak (lásd pl. Czégényi 2004: 382–394, Keszeg 1999, Pócs 2001).⁹ Természetesen, az egymástól megkülönböztetett átokformulák a gyakorlatban keveredhetnek vagy egymásra épülhetnek. Mind a szándékosságot, mind pedig a szövegformálást illetően számolni kell – részben a hasonló, ám egészében sohasem azonos szituációk okán – a spontaneitás, az átmenetiség és a keveredés valamilyen fokával. Mindez pedig nemcsak az átok egyes formáira érvényes, hanem az egyéb műfajok, szövegformulák (áldás, ima, ráolvasás) keveredése révén létrejött szövegformulákra is.¹⁰

A szándékosság, az irányultság, a szöveg és a funkció tekintetében (jobban) körülhatárolható átoktípusok mellett a gyakorlatban ismertek olyan formulák (pl. *szitok*, *káromkodás*) is, amelyek forma, tartalom és szöveg vonatkozásában tekinthetők ugyan átoknak (van der Leeuw 2001: 356), funkció alapján azonban inkább *sztereotíp* szövegeknek minősülnek (Pócs 1977: 166). Ezek az átmeneti formulák az átok alakváltozását, esetleg eltűnését is tükrözhetik (vö: Szemerényi 2011: 240), de jól rávilágítanak az átokszövegek előfordulásának legjellemzőbb közegére is: indulatos beszédhelyzet, a heves vérmérséklet különféle reakciói (Pócs 2001: 433, 1977: 167, Szigeti 2008: 37), az igazságosság és a tekintély sérülése, normaszegés (vö: Kinda 2010: 152), bosszúvágy, elkeseredettség, gyűlölet,

4 Mi több, a nyelvtörténeti adatok tanúsága szerint a magyar áld-áldoz kifejezések egy töről fakadnak (Katona 1982: 313; vö: Balázs Géza a szent és a profán szövegek elkülöníthetőségével kapcsolatos kérdésekről írottakkal: Balázs 2004: 21).

5 A kérdésre a későbbiekben visszatérek.

6 A jóslásról mint az átok (esetleges vagy szerves) eleméről lásd még Szemerényi 2011: 234.

7 Pócs Éva szerint azáltal, hogy az átok elmondása egyéni úton is elvégezhető, tehát nem szükséges hozzá mágiában járatos szakember, a boszorkányság intézményének egyik alapját képezi (Pócs 2001: 432).

8 Voltaképpen önátok, amit olyan esetben mondanak el, amikor egy kijelentés valós voltát (igazát) kell bizonyítani.

9 Önálló műfajt, illetőleg vallási jelenséget alkotnak az egyház és a vallási specialisták, továbbá a varázslók által elvégzett rítusok, ezt a komplex kérdéskört itt most nem érintem (vö: Jung 2010: 64–80).

10 A ráolvasás és az átok, illetőleg az áldás keveredéséről lásd Pócs Éva elemzését: Pócs: 1986: 235–273.

düh (Bárczi–Ország 1966: 330, Jung 2010: 66) stb. A mindennapi szóhasználatban végül az átok *sztereotip beszédformulaként* (Pócs 2001: 432), *indulatszökeként* (Szigeti 2008: 40) is előfordul, illeten alkalmazása nem minden esetben tudatos, az átok hatásosságába vetett hit azonban racionális reflexió hiányában is fékezi mindezek gyakori elhangzását.¹¹

Az átok kapcsán sűrűn elhangzik a mondás, miszerint „az átok helyet keres magának”,¹² az átok nem vonható vissza (Aistleitner 1931: 35), a benne megfogalmazottak előbb-utóbb megvalósulnak, bekövetkeznek, bűnösség esetén a megátkozott vagy annak utódai, ártatlanság esetén az átkozó személy vagy utódai életében.¹³ Mindez pedig azt feltételezi/mutatja, hogy az átoknak (minden esetben) címzettje, hallgatója, esetleg hallgatói (is) vannak (Szemerkenyi 2011: 234). Az átokban megfogalmazottak teljesülése a (jogos) isteni büntetés megnyilvánulásának a jele, azért, mert az átokszövegek jelentős részében Istentől magától kéri a „kívánt rosszat”, a büntetést vagy az igazságosság felfedését. Pócs Éva szerint azáltal, hogy „Istenre hártítják az átkot, a rontás emberi eszközét felemelik a természetfeletti szférába, ahonnan mint isteni csapás sújt le az a földi halandóra” (Pócs 2001: 433).¹⁴ A Bibliában előforduló átokformulák alapján úgy tűnik, az áldáshoz hasonlóan az átok is csak abban az esetben hatékony, ha az átokszavak Istentől származnak, így „az átoknak nem az ember, hanem Isten a kijelentője” (Szigeti 2008: 39). Az Ószövetségben embertől származó átok is előfordul, amely egyedül akkor hatásos, „ha Isten felhatalmazása alapján történik” (Aistleitner 1931: 35; Haag 1989: 110, Szigeti 2008: 39). Keresztény vallású közösségek vallásának a vizsgálata esetén számolnunk kell ezzel a szemlélettel, értelmező kerettel. Végül ez – ti. az Istennek fenntartott eljárás – lehet az oka annak is, hogy erkölcsi szempontból az átok bűn. Az átok mondása nemcsak a népi vallásosság szerint bűn, hanem a hivatalos vallások rendelkezései szerint is.¹⁵ A gyűlöletből fakadó átok pedig *halálos bűn* (vö: n. n. 1993: 449).¹⁶ Erkölcsi súlyosság tekintetében az egyház álláspontjához hasonlóan a népi gyakorlatban is különbség tapasztalható az átok egyes fokozatai között aszerint, hogy a benne megfogalmazott rossz kívánság kire, illetőleg mire irányul. A tételesen is megfogalmazott viszonyítási keretek ellenére az átokmondás indokoltságát és alkalmazási körét végső soron szubjektív tényezők határozzák meg. Jól tükrözi ezt az alábbi idézet is, amely a tanulmány további, elemző szakaszában bemutatandó néprajzi anyagból származik.

11 Önálló (népköltészeti) műfajt alkotnak az ún. átokdalok, amelyek epikus részletességgel vázolnak fel egy-egy szituációt, ahol átok is elhangzik. Ezzel a kérdéssel (lásd pl. Jung 2010: 64–80, Katona 1982: 313–345, Küllös 1977: 167) itt most nem foglalkozom, a tárgyban végzett legújabb kutatási eredményekről lásd: Rudasné Bajcsay: 2012. Hasonlóképpen önálló kérdésként vizsgálándók a folklór és a szépirodalom egyéb/egykes prózai műfajaiban (pl. a *mesében*) előforduló átokszövegek is. Erről lásd pl. Szemerkenyi 2011: 231–244.

12 Továbbiak: „Az átok megfog”. „Megfogam”. „Bévalósodik”. Lásd még: Bárczi–Ország 1966: 331, Kinda 2010: 152.

13 A vallás(ok) történetéből ismert jelenség, hogy „a nemzetséget sújtó, öröklődő átok a házban lakik, mint démon”. (lásd van der Leeuw 2001: 356).

14 Például a szómágia szerinti átok: „Törjön ki a nyakad!”. Vallásos megfogalmazásban: „Isten törje ki a nyakad!”

15 A római katolikus vallásban az evangéliumi tanítások alapján (lásd pl. Lk 23,34; Mt 6,14; 18,21–35) tilos az átokmondás, a keresztény embernek kötelessége kibékülni ellenségével, a rajta megesett sérelmet, igazságtalanságot nem róhatja fel, azt el kell felednie. A bibliai hagyományban a gonosz az, aki „folyvást szórja az átkot, az igaz még ellenségére sem mond átkot (Zsolt 10,7; 62,5; Jób 31,30). (Haag 1989: 112. Lásd még: Aistleitner 1931: 35.)

16 A halálos bűn (peccatum mortale) a katolikus egyházban „erkölcsileg rossz cselekedet, mellyel az ember tudva és akarva súlyos dologban nem engedelmeskedik Isten akaratának”, magára vonva így a végső elkárhozást (n. n. 1993: 449).

Nem jó átkozódní, azt mondják! De, no, de ciudă [dühből], meg megátkozol valakit. Más megfog, más nem! Nem jó átkozódní! Väleu [jaj], a pap milyen véteknek hagyja! Olyan véteknek hagyja, ha átkozol! De, no, mikor megharagszol, akkor még kiszalasztod, aztán bánod!

Bűn mivolta ellenére az átok szinte rutinszerűen előfordul súlyos és kevésbé súlyos esetekben egyaránt, és ez lehet a magyarázat arra is, hogy az átokmondás valódi akadálya nem az egyházi parancs és nem is a bűntudat, hanem az isteni igazságosság végső kiismerhetetlensége. Az ti., hogy minden bizonyíték és bizonyosság ellenére az ember végérvényesen nem lehet biztos abban, hogy az általa vétkesnek gondolt s ezért megátkozott személy Isten „színe előtt” is vétkes. Az általam vizsgált közösségekben ez az ambivalencia tekinthető az átkozódás legfőbb gátjának. Néhány szövegpélda ennek illusztrálására:

Én legyek erőst rendbe mindennel,¹⁷ s ha én átkozódom, úgy sem néz az Isten! Isten jobban tudja, hogy kell kifizetni mindenkinek az ízéjét!¹⁸ Hiába, én is olyan rossz vagyok, hogy nem is lehet, s még átkozzalak téged, vagy ki tudja micsoda! Hát mondom, hogy elloptak tőlem valamit, átkozódjam, hát én is lopok! Mind csak engem ver meg az Isten, mert én is lopok, s akkor?

Volt az én emberem [férjem] es, hogy a testvérével nem volt jól, s ő átkozódott lesz, azt mondja, hogy az Isten így tegyen, s úgy tegyen! Mondom, ez nem imádság, emberkém! Nem így imádkoznak! Kell imádkozz cu intentia curata [tisztá szándékkal]! Nem lehet úgy, mert tégedet ver meg az Isten mind csak es, ne mondd úgy! S én nem vagyok olyan [...]! Én nem, hogy kérjem az Istent, hogy valakinek az Isten adjon rosszat, vagy a gyermekeimet átkozzam, hogy az Isten adjon rosszat nekik! Nem! Az Isten őrizzen meg! Nem!

Az átokmondás másik, úgyszintén akadályoztató tényezője a *bűnösség-tudat*. Az átkozódní készülő személynek az átok kimondása előtt meg kell bizonyosodnia arról, hogy ő maga nem követette el azt a bűnt (vagy ahhoz hasonlót), amiért átkot készülni mondani. Sokan elmondták, azért nem átkozzák meg például a tolvajt, a valótlán dolgokat terjesztő pletykálkodókat stb., mert gyermekkorban vagy később maguk is követhettek el olyasfajta tetteket, ami elegendő lehet arra, hogy a másra mondott átok magukra irányuljon. Kirívó példája ennek a helyi molnár esete. A 20. század második felében a molnár házát és malmát felgyújtották, az épületek szénré égtek. A szerencsétlenül járt ember a *kártyavetőtől* megtudta a tettes nevét és elhatározta, hogy megátkozza, ortodox vallású lévén, egyházi átkot mondhat rá. Amikor a falusiak értesültek a molnár ebbéli szándékáról, nyomban siettek lebeszélni tervének véghezviteléről, figyelmeztetvén arra, hogy munkája során maga is követ(het)ett el hibákat, minek következtében a nincstelenségre jutott molnár elállt szándékától, a vele történeteket pedig Isten jogos büntetésének nyilvánította. Az esetet azért is említettem, mert hat évtized távlatában ma is felemlégetik, és elrettentő hatással bír. Napjainkban sokan már nem átokkal és rontással, hanem imával igyekeznek rendezni az ilyesfajta ügyeket. Nem pusztán csak azért, mert az átkozódás súlyos, gyónáshoz kötött bűn, hanem azért is, mert az egyes esetek kapcsán tapasztalhatták, hogy az átok átkot szül, olyan láncreakciót indukál, ahol idővel minden fél vétkesnek minősül, tehát megkárosul.

Hasonlóképpen ambivalens kérdés az átok következményének tulajdonított, azzal magyarázott csapások, szerencsétlenségek, betegségek kérdése. A vizsgált közösségekben azt tapasztaltam, hogy nem is az érintett személyek, hanem általában a közösség vélekedik úgy, hogy a szerencsétlenül járt ember átok áldozata lett. Az ebben érintett személyek rendszerint visszautasítják a közbeszédben elhangzott vádakokat, az átok lehetőségét.

Voltak rosszak nálam is, elég! Kezdem Ádámmal s elvégezzem Évával, lehet, egy hónapig mondjam, hogy mifélen átal haladtam, de nem hiszek az ilyenbe, a rosszakba! [...] Én azt

17 Azaz erkölcsileg kifogástalan életvitelű.

18 Az idézetekben kiemelt kifejezések és szövegrészek az éppen tárgyalt jelenség nyomatékosítását szolgálják.

mondom, úgy volt az Istentől! Még kell húzzunk nehezet es, könnyűt es, după merit [érdem szerint]! Ha jók nem vagyunk, akkor? Ha imádkozunk, s inkább kérjük az Istent, akkor az Isten inkább segít!

Volt, hogy rosszul ment! [...] Annyi parával [pénzzel] beadósodtunk! Eladtuk a tehenet, s kellett mennjek születni, s nem volt mivel mennjek vegyek változókat, gyúnyákat [váltó ruhát], ami oda kell! Nem volt! Nem volt! [...] Itthon kellett, mert sokan voltunk! Sok száj várta itthon! Ő [ti. a férje] ment volna [ti. munkát vállalni], de nem volt ahová! S akkor mit mondj? Csinálás volt vagy átok? [...] Ültünk-ültünk-ültünk egy helybe, s megvártuk, míg az Isten megsegített, hogy amit elveszítettünk într-un an jumătate azt am căştigat in trei luni [amit másfél év alatt elveszítettünk, azt három hónap alatt visszaszereztük]. S akkor mit mondjak, hogy kész, elfogyott a csinálás [rontás]? Ha a tavaly jobban ment, idén rosszabbul, akkor mind csak az Isten a bűnös? Nem lehet enser [mindig] azt mondani! Az Isten nem tudja betölteni mindenkinek a gusztyát [kívánását]! Kérjek az Istentől avereát [vagyont], mikor nu merit [nem érdemlem meg]? Ad după posibilitate [érdem szerint ad].

Vannak olyan helyzetek is, amikor a közösségi normarendszer szerint példaértékűen élő, a vallás gyakorlásában élen járó családok életében következik be valamiféle szerencsétlenség, amit egyesek szerint irigylők, rosszakarók átka okozott, mások szerint azonban ilyen helyzetekben a nyilvánosság előtt eltitkolt vétkekért járó isteni büntetés nyilvánul meg. Az okkereső, értelmező vélekedésekben megjelenő átokmotívum volta-képpen az efféle szituációk bonyolultságát, kiismerhetőségéért és irányításáért vívott verbális küzdelmet tükrözik.

A vizsgálat jellege és a kutatási kérdés függvényében az átokszövegek tipizálásának több módja lehetséges. A magyar néprajz szintetizáló műveiben a már említett, cél szerinti osztályozás a jellemző.¹⁹ A rendelkezésemre álló folklórananyag tartalma és jellege új megközelítésre is lehetőséget kínál, ami tk. kiegészíti a cél szerinti rendszerezést. Ennek a megközelítésnek a középpontjában nem a cél, hanem a szereplő(k) és a társadalmi szituáció áll. A kérdés tehát nem az, hogy milyen céllal alkalmazzák az átkot, hanem az, hogy kik használják és kik ellen. E rendszerezés célja a bemutatandó anyag áttekinthetővé és értelmezhetővé tétele, az ezt a célt szolgáló kutatói tipológia nem kívánja homogenizálni a gyakorlatban érvényesülő sokféleséget, sokszínűséget.

MEGÁTEKÁL

A közösségi közbeszédben igen gyakran használt kifejezés a *megátekál*.²⁰ A fogalom a *botrány* (megbotránkozott) szinonimájának tekinthető, a botrány kifejezés nem ismert

19 Ti. pozitív vagy negatív átok.

20 A helyi köznyelvben a megátekál mellett gyakran használt a *tőrekedni* (*tipródni*) ige is, amely funkcióját tekintve közel áll az átokhoz, azzal a lényeges különbséggel, hogy nem tartalmazza az átok alapelemét, azaz a rossz kívánását. A kifejezés a *tőpreng*, *panaszkodik*, *emészti* (önmagát) igeik szinonimája, leggyakrabban *okokat*, *vétkest* kereső *panaszkodást* jelent, a vétkes megbüntetésének a szándéka nélkül. A *tőrekedés* pszichikai megterheltséggel jár, spirituális értelemben áldozat, ami a vétkes személy felfedését, a rejtélyes dolgok megtudakolását, továbbá az isteni igazságosság nyilvánulását kényszeríti ki vagy eredményezheti. Éppen ezért a közösség megítélése szerint az átokhoz hasonlóan a tőrekedés is bűn, ugyanis sürgeti a természetfeletti beavatkozást, s mint ilyen, ellentétes a vallásilag helyes magatartással, azaz Istenbe vetett bizalommal.

a helyi nyelvjárásban.²¹ A közösségben egyébként az átok megnevezése: átek. Az átok megnyilvánulása meglehetősen látványos, botrányos, megbotránkoztató alakot is ölt(het).²² Ezt illusztrálják a következő példák is. Az első példa egy asszony esetéről szól, aki számára a fiatal, újonnan kinevezett plébános engedélyezte az igeliturgián történő felolvasást, ami megbotránkoztatást váltott ki a közösségben. A településen először fordult elő az, hogy a liturgián nem papi személy vagy ministráns olvasta fel a bibliai részleteket, hanem a szóban forgó asszony, aki egyébként igen rossz erkölcsi megítélés alatt van.

XY megátekálta az egész világot [faluközösséget]! S-a urcat oda, hogy csitilja az evangéliát [ti. a szöszekre ment, hogy felolvassa a szentírási részleteket]. Kétszer. A világ addig könyökölt a templomba, hogy a amuzat pe toată lumea [nevetségessé tette magát]!

Ő csitilja [olvassa] az evangéliát?

Hát mi, még felhág? Az egész világ: nu vrea [nem támogatja]! Vannak gyermekek. Intr-adevăr [igaz], mikor elménsz a városra, a városon csitilnak [olvasnak] emberek [itt: felnőttek], én voltam Bukarestbe majdnem egy hónapig, de ne, Timisoaraba nu există [nem létezik], hogy felhágjon öregasszony az oltárra. Olyanok, akik ott vannak a templomnál, azok még lehet csitiljanak [olvassanak]. [...] Hát [...] ez a P-né [...], addig könyökölt a misén, azt mondja, én Istenem, miután dusmán [ellenséges] az egész testvéreivel, felhágott az oltárra? [...] Nem beszélget a testvéreivel s még csitil [olvas] az oltáron! S még elénekelt az evangéliát is! [...] Azt az egyet én sem szenvedem! Van ifjúság, [...] nem szeretem. Mai ales [főleg, hogy] tudod, hogy dusmanószak [ellenségeskedők], úgy elbeszélük az embert is, addig heregett [röhögött], s addig... Rossz! Nem volt szép neki az, nem hiszem, hogy odamenjen még!

A második idézet az egykori kántor személyével kapcsolatosan elhangzottakból származik. Az adatközlő számára megbotránkoztató volt az, hogy a kántori feladatokat már nem teljesítő asszony az énekkar és frissen házasodott fiatal emberek számára fenntartott kórusban tartózkodott, mint kiderült, az orgona megigazítása, behangolása céljából. Mindkét esetben azt látjuk, hogy a helyi szokásoktól és normától elütő, önmagában, erkölcsileg semleges tartalmú cselekmény a botrány oka, a megbotránkozás kiváltó tette.

Ne, amikor A. [ti. a kántor] is volt, akkor is haragudt a világ! Azt mondták: egyszer, ha férjhez ment, mit keres a kórusba, mert asszony! S mikor megláttam most a nyáron, mondom, drept [tényleg] magad ingemet megátekáltál, A.! Magad most is hágsz fel a kórusba? Azt mondja: Meg kellett egy kicsit helyhessem [igazítsam] az orgonát!

A botrány, megbotránkozás természetesen más módon is kifejezést nyer. Témánk szempontjából ide tartoznak azok a kontextusok is, ahol az egyén a megbotránkozást nem átekálásnak mondja, hanem – mintegy az átok vagy az isteni ítélet elhárítása céljából – röpke *fohászt* fogalmaz meg. Egy asszony szemtanúja volt annak a jelenetnek, ahol a plébánia egyik házvezetője a szomszédjával veszekedett, majd az esti liturgián áldozott, anélkül, hogy azt megelőzően meggyónta volna ebbéli vétékét.²³

21 Nyelvészeti feladat volna annak kiderítése, hogy a fogalom mennyiben tekinthető helyi képződménynek, mint ahogyan az is, hogy miként kapcsolódik az átokhoz mint főnévhez.

22 L. pl. a később ismertetett „Sándor” esetét, akit hazudozásai miatt megátkoztak, minek következtében nyelve a hasáig nőtt.

23 A helyi közösség gyónási szokásai igen sajátosak, a felnőttek igyekeznek a jeles napot megelőző napon elvégezni a gyónásukat, mert hitük szerint áldozni csak bűnmentes állapotban lehetséges, márpedig ezt az állapotot nem igazán lehet megőrizni. A veszekedés bűnét elkövető nőnek tehát – a helyi megítélések szerint – meg kellett volna gyónnia vétékét. Érdekes, hogy a helyi gyakorlatban egészében hiányzik az egyéni úton kezdeményezett (szpirituális) tisztulás, azaz a személyes bocsánatkérés az elkövetett (kisebb) bűnökért. A hit szerint az egyén csak gyónás útján nyerhet tisztulást, bűnei alól feloldozást.

Én nézem néni M.-t, a szórát [házvezetőnőt] – *az Isten bocsássa meg!* – úgy összevezett J.-val, hogy immá mennyit nem kezdett el szitkolózni! Mikor én elmegyek este a misére, mit látok? Elment néni M. áldozni! Az milyen dolog? S nekem akkor úgy tetszett, mintha nekem ütöttek lenne ide egyet! [Lehet meggyónt!] Nem volt, amikor! Mise előtt veszekedtek, s mikor bement a templomba, akkor kezdődött is a mise. [Otthon!] Nem! Otthon nem lehet! Csak in sacristie [a sekrestyében!] Nem betegágyas, hogy otthon gyóntassa meg.

A megátekálásnak van egy, a botrányon túlmutató jelentéstartalma is. Vannak átoknak minősülő, illetőleg a helyi közbeszédben annak itélt *situációk* (pl. engedetlen gyermek), *kapcsolatok* (pl. alkoholista házastárs), életállapotok, amikor és ahol az egyénnek olyan pszichikai teherrel, elháríthatatlannak látszó súlyos, tartós bajjal (vö: Bárczi–Országh 1966: 331) kell együtt élnie, amit nem áll módjában megszüntetni (gyermekét nem tagadhatja ki, a szentségi házasságot nem bonthatja fel). Ilyen és ehhez hasonló helyzetekben hangzanak el az olyan megfogalmazások, mint pl. „*Jaj, ez a gyermek megátekált gyitót [egészen], nem akar meghallgatni egy szílat [egyáltalán nem fogad szót]!*”; „*Ez a rézszezes megátekált, addig iutt! [ivott]!*”. „*Megátekált gyitót [egészen], megette az élőnapjaimat!*”; „*Megátekálódtam, addig tártem!*”

HÁLÁTLAN SZÜLÖTT – ANYAI ÁTOK

A helyi hit szerint az anya kimondott szava, legyen az átok vagy áldás, egész életre kiterjedően hatással van a gyermek életére. A helyi értelmezések szerint az anyai átok hatékonyságának oka, hogy a gyermekét kihordó, világra hozó és felnevelő anyát viselt szenvedései miatt feltétel nélküli és örök tisztelet, továbbá engedelmesség illeti meg.

Azt mondják, hogy az anya, ha átkoz, s a gyermekek, ha bűnösök, akkor megfogja az átok! Megfogja, mert egy anya sokat kínlódik a gyermekkel! [...] Immá, mikor lesz, meglátod, mennyit nem alszol! Kell szoptasd, kell ügyeld [vigyáznod kell rá!] Sok dolog van egy gyermekkel! S mikor felnő, akkor még más. Mennek el, s kell búsulod őket!

A hagyomány szerint az anyák ebbéli „méltósága” (ti. a gyermeki, fiúi engedelmeség) magától Istentől származik. Éppen ezért, ahogyan az az alábbi esetből is kitűnik, az anyai átok kimondója nem is az anya, az átok „megengedője” maga az Isten. Ugyanakkor nagyon fontos kiemelni, hogy a vizsgált közösségben egyáltalán nem ismert és nem használt az „isteni átok” sem mint kifejezés, sem mint hit/elképzelés. Az adatközlők értelmezése szerint Isten nem átkoz(hat), az átok tehát szigorúan emberi cselekedet, aminek a hatékonysága démoni erőkkel/eszközökkel is növelhető. Az emberi cselekedeteket jutalmazó vagy büntető isteni megnyilvánulások helyi megfogalmazása: *megver az Isten, az Isten nem hagyta, az Isten megsajnálta, az Isten csinált egy bajt, az Isten elhagyta* [hogy az egyik ember ártson a másik embernek] stb. Az alábbi példában jól látható, hogy az anya volta-képpen engedetlen gyermekét félti Isten büntetésétől. A második idézetben egy ritkán tűnő magatartásról olvashatunk. Az adatközlő szerint a szóban forgó asszony átkozódó fajta volt, megítélése szerint fia szerencsétlenségeinek oka és okozója a rá mondott anyai átkok. Az adatközlő maga is hangsúlyozza, hogy ebbéli véleménye pusztán „elgondolás”, azaz feltételezés, a körülmények pontos ismerője, hite szerint, egyedül Isten.

Úgy lökték ki belőlem, ezt az ördögfiút! Most nem is köszöni meg nekem! Úgy lökték ki! Nem is éreztem, de én olyan beteg voltam. [...] *Azt mondja a doktor: C.! Să-i mulțumești*

lui Dumenezue! [Köszönd meg Istennek!] [...] *De ha ő csúfolódik velem, megveri az Isten!* [...] *Úgy kellene éljünk, mint két madár. Minek veszekedünk? Én mondtam neki: neked marad az élet [ti. az örökség]! Mégis, enser [mindig] csak veszekedés.*

Ne, voltak ezek az N.-ék! Ez az asszony az olyan volt, hogy az erőst átkozott! Még azt mondják, hogy még olyan is volt, hogy csinált meg másokat! Az Isten tudja, én nem tudom! S izé, ezt a fiát, gondolom erőst sokat átkozta, mert annak soha nem volt megállása a házuknál! Még vettek [ti. házat], még árultak! Még...

Az általam ismert esetek jelentős többségében nem hangzik el átok a negatív kontextusban emlegetett gyermekre, akire – átok elleni védekezés jeléül – áldást vagy ráolvasást mondanak.²⁴ Egyik nő például arról panaszkodott, hogy tizenkét gyermeke közül egyetlen egy lakik a faluban, akire azonban – szükség esetén – nem számíthat. Az átok látszatát is kerülő, sértettségének mégis hangot adó nő a következőképpen fogalmazott: *Az Isten bocsássa meg, de ha kérem, hogy hozzanak valamit, nem hoznak!* Egy másik anya arról panaszkodott, hogy a fiának adott földparcella használata ellenében semmiféle viszonozást nem kapott, amit igazságtalanságnak ítél. Nézete szerint ezért büntette meg Isten a fiát azzal, hogy a vadak elpusztították a termést.

Ők tartsák a földet, de nem adnak semmit! De most az idén az Isten megmutatta! Volt ide ki földjük, a disznók kijöttek, a felét leették! [...] *Ha meggondolná, te, mi elvettük [elvetettük] minden esztendőbe, nem adtunk semmit neki, most az Isten elvette! De nem gondolja meg!*

Az anyai szó tehát nemcsak a verbálisan kifejezett átok esetén lehet értalmas, az anyával szemben elkövetett „igazságtalan cselekedet” is kiválthatja – a fenti példa esetén például – az isteni büntetést.

Átokra utaló sztereotíp mondásoknak tekinthetők azok az indulatból kimondott anyai *szitokszók*, amelyekkel az anya gyermekét illeti olyan esetekben, amikor gyorsan és hatékonyan kívánja elérni célját. Például: *Bolondulnál meg; Meredjenek ki a szemeid!*; *Ördög vigyen el!* stb. Az adatközlők elmondása szerint az ilyen típusú átkozódás nem egyéb és nem több, mint *panaszkodás, dühkitörés*, hiszen az anya ténylegesen nem kívánhat a gyermekének bajt, ugyanis a bajjal, betegséggel „megvert” gyermeket az anyának magának kell ápolnia, s így az átokkal valójában saját terhét gyarapítaná.

Mámám, amikor növelt, azt mondta, ne mondjuk úgy a gyermekeknek! Mert én, amikor neveltem a gyermekeimet, akkor mondtam: Ej, hogy az ördög kapjon el! S akkor azt mondja mámám: a rossz ott van mellette! [...] A rossz, amikor emlegetted: ott is van! Hogy a lelkét elnyerje, elvegye s kénozza! Isten is megkénoz, de még megjertál [megbocsát] (...), de a rossz nem soha, csak kénoz.

Érdekes, hogy a gyermekekhez hasonlóan a *papokra* sem mondanak nyílt átkot, a sérelem orvoslását ez esetben is az Istenre „bizzák”. Ennek az eljárás módnak az egyik oka a papi státusznak tulajdonított természetfeletti hatalom, és az ebből fakadó félelem, miszerint az isteni erővel rendelkező pap átka végzetes (lehet). Ugyanakkor az is lényeges, hogy a közösség tisztelettel adózik a papnak, aki – a helyi vélekedés szerint – az életét a közösség és a vallási élet szolgálatára áldozta fel. Pl.: *Ingemet egyszer kiprédikált [...], de ott az Isten lássa! A papok is – az Isten bocsássa! – de azok is rosszak, azok is emberek! A világ földszínén, mi, ezek, mind emberek vagyunk!* A papról mondott rossz (rágalom) kimondása pillanatában a bocsánatkérés szavának is el kell hangoznia.

Végül, az *elhunytakról* folytatott beszélgetések során is gyakoriak a fohászszerű mondasok, nyilvánvalóan azon halottak emlegetése esetében, akik az élők megítélése szerint életükben átkozódást „kikényszerítő” tettet vittek véghez. Pl.: *Restesek voltak, disznót nem*

24 Olyan esetekben például, amikor negatív cselekmény kapcsán emlékeznek valakire vagy beszélnek valakiről, akire (a történet ellenére) nem mondanak átkot, és áldást sem.

neveltek, nagy szegénységben éltek, de az Isten nyugítsa meg, ott, ahol vannak, mert valahogy felnevelték a gyermekeiket.

MENY–ANYÓS

Az átok elhangzásának egyik jellemző közege az anyós–meny közötti konfliktusos viszony. A kapcsolat sajátosságából fakad, hogy nem feltétlenül kell elhangoznia átoknak ahhoz, hogy a szereplők közötti viszony elmérgesedjen. A rendelkezésemre álló adatok tükrében úgy tűnik, ebben a kontextusban az átok leginkább fenyegető eszköz, ritkán esik meg, hogy ténylegesen is elhangzik. Az okokra jól rávilágít a helyi A. B., aki a következőképpen magyarázta el a jelenséget:

Jár a szájik, de nem igaz. Nem átkozta egy meg es az anyósát! Ez nem arra való. Hallod-e! Ez nem játék. Ők tudják, hogy evvel nem lehet játszadni. Az anyós es, a menyé es tudja, hogy nem ártatlan! Egyik es. Lehet, hogy az egyik egyet rontott a másiknak, de a másik es rontott a másiknak. Ha nem es drep [pontosan] azt, mind csak es, csinált rosszat! S akkor meg kell gondold, minek átkozd magad a másikat, mikor magad sem vagy drept [éppen] ma született bárány!

Ugyanezt a magatartást látjuk érvényesülni az alábbi esetben is, ahol a menyével rossz viszonyban álló anyós, igaza nyomatékosítása céljából nem átkot mond a menyére, és nem is önátkot, hanem saját igazát kinyilvánító csodát kér Istentől. Ebben az esetben tehát átok nem hangzik el, ám az eljárás mintegy helyettesíti az átokmondást.

S én keresztet vetettem, megcsókoltam a rozáliunak [rózsafüzérnek] a keresztjét, s mondtam: ha én jártam valamerre, s ha én csináltam valamit,²⁵ amennyicske van még a napnak, egy métra [méter], hogy szentüljön le [lebukjon], mondom, ne haladjon le, az Isten csináljon egy nagy követ – mondom, hogy az egész világ csodálkozzon, ha én jártam az ilyenekkel. Nem hitte! Nem hitte! No, imádkoztam, Szent Mártához. Kedden elvégeztem s szerdán reggel [...] majdnem meghalt. [...] Én megmondtam: nem is átkozom, nem is csinálom semmi! Az Isten csináljon, amit akar. Takarja ki, hogy ki a bűnös, s vala hárman meghaljanak. S én megmondtam T.-nek: fiam, én nem haragszom, de imádkozom, hogy az Isten mutassa ki!

Egy másik asszony disznót nevelt fia családja számára. Az idős asszony ősszel azt kérte, vigyék el az állatot, mert a téli viszonyok közepette (jég, fagy) nem tudja vállalni a gondozását. A hír hallatára a meny azt üzenté anyósának: nincs szüksége a disznóra. A meny gondot okozott anyósának, lévén, hogy karácsony előtt már nehezen akad vevő. Az anyós ebben az esetben sem mondott átkot a menyére, ám szavaiból félreérthetetlenül kicseng a fenyegetés.

Mondtam neki, hogy mikor viszi el a disznót, mert nem tudom tartani drept [éppen] karácsonyig, mert amikor megfagy egy kicsit, akkor sikulok [csúszonek], s nem tudok hozni vizet [ti. a kútról]! Adja el, azt mondja, ki még eszik disznóhúst! Akkor miért mondtad A.-nak, hogy hagyja itt a disznót, növeljem fel? Kínlódok esztendeig, s most immá adjam el, induljak meg árulni! Azt mondom, bizand, a fejére teszen, fejére teszen, nem teszen javára az a leány!

A közösség életében megesett esetekből származó, szállóigévé rögzült „tanulások” sokak számára ismertek és figyelmeztető céllal gyakran el is hangzanak. Egy a menyével rossz viszonyban álló nő arra kérte fiát, ne hallgasson felesége valótlan állításaira. *Fiam, ha magad hiszed a hazugságokat, akkor adjon az Isten akkora nyelvet, mint*

²⁵ A meny azzal vádolta anyósát, hogy varázslónál járt és megrontotta őt.

Sándornak! *Hogy érjen le a burikodhoz!* [köldöködhöz]. Az átokbéli Sándor egy helyi lakos volt, akinek a nyelve – a róla szóló elbeszélések szerint – köldökéig nőtt, mert *egész életébe hazudozott*, és egyéb erkölcsstelen tetteket is elkövetett.

Az az ember elparalizálódott [lebénult] s a nyelve leért a burikájához. Ha betettek egy darab rongyot a szájához, akkor megállt, s ha nem, nem. Élt sokáig. [...] Csúfolódott. Gyűjtött meg németeket a verekedés idején! Ki tudja, mennyi hazugságot mondott! Az Isten megnyújtotta a nyelvét!

A HATALMÁVAL VISSZAÉLŐ – A KISZOLGÁLTATOTT

A bibliai hagyományban azt találjuk, hogy a szociális kiszolgáltatottságban, jogfosztottságban, azaz a rabszolgaságban élők számára az átok nélkülözhetetlen eszköz volt, amellyel valamiféle félelmet, féket tudtak fenntartani az elnyomók, elnyomás ellen (Aistleitner 1931: 35). Hasonlóképpen áll ez napjainkban is, az általam vizsgált közösségekben is. Lényeges, hogy ilyen kontextusban mégis ritkán, csak igen-igen súlyos esetekben hangzik el (ténylegesen is) átok. Ez történt az alábbiakban olvasható esetben is, ahol az özvegyen maradt, három árva gyermekét kínok közepette nevelő fiatalasszony átkot mondott egyik rokonára, aki tízesztendőös gyermekét súlyosan elverte, mert azt gyanította, hogy eltulajdonította a pénzét. Nem sokkal később a fiúgyermek életét vesztette. Jellemző, hogy főként az ilyen motivációjú átkomondás esetén jelenik meg a ritualizáltság (vö: Pócs 2001: 434).

De megátkoztam Y.-t! Letérdeltem! Krisztus Jézus engedje meg, akkor legyen embere, mikor nekem visszajő a cintaramból! [temetőből] I.-m! Elváltak-e az emberétől? A szentelt gyerméval imádkoztam egy péntek este! Csak annyit imádkoztam! Csak hallom: elváltak! Hát négyen kettőt? S alig voltak clasa a cincea [ötödik osztályosok]? [...] Csapdosták, a fejét rugdosták, azt mondták, hogy elvették a parát [pénzt], s ideadták nekem, kivitem Z.-hez!

Egy másik idős özvegyasszony számára ugyancsak az átok bizonyult az egyetlen eszközként arra, hogy megbüntettesse a szavát megszegő férfit. Az asszony egy szekér tüzelőfáért cserébe a férfinak adományozta lucernaföldjét, ám a férfi végül nem teljesítette vállalását, mire az asszony a következőképpen átkozta meg: *Az Isten engedje meg, mikor meghalsz, a koporsód tetejére tedd fel!*²⁶ A következő példa abból a szempontból is érdekes, hogy a magatehetetlen átkozódó idős asszony *nevelt fiára* mond átkot, aki ittas állapotban összetörte a csontját. Az anyai átok kapcsán szó volt arról, hogy az anya – általában – nem mondja ki az átkot, nem így az idős nevelőanya, aki megátkozta az egészségét megkárosító nevelt fiát.

Gy. [...] felvett innen a mellemtől, s megrázott, mint egy éveg [üveg] tejet, s összeszorított, s kitörte a mellemet [ti. mellkasát], a csontot! Ne, ki van dagadva három hete! Megdeklaráltam a policiánál [feljelentettem a rendőrségen] is, megdeklaráltam az orvosnál is, ha helyre nem jövök, meghalok, vigyék a börtönbe! [...] Immá három hete sindem [szenvedek miatta]! De ne lenne része meglássa karácsony! Jézus születését ne érje meg! [...] Részem, hogyne! Ivott otthon! [...] Én is vittem egy fél oka [liter] pálinkát, de amikor megláttam, hogy teszen [hogyan viselkedik], mondtam a leányomnak, menj, s vagy elönts, vagy vedd el! S kereste, hol van az üveg, mondom, nekem nincs! A leányom felvett, az ölébe hozott hazafelé, a szekérbe! Immá három hete sindem! De ne lenne része meglássa karácsony! Jézus születését ne érje meg!

26 Ti. a tüzelőfát, amivel adósa maradt.

Az idézett példa jól kifejezi, hogy az átok gyakran a büntetés funkcióját tölti be, vagy azt helyettesíti. A fenti példákban elhangzott az átokszövegek szinte állandó eleme, az *Isten/Krisztus/Jézus engedje meg* motívum, amely az átokmondó státusára is rávilágít, hogy ti. az egyén Jézus Krisztustól – aki a vallás tanítása szerint a *bíró* – kéri a büntetés „megengedését”, bekövetkeztét.

ÖNÁTOK

A korábbiakban szoltunk arról, hogy az egyénileg mondott átok nemcsak a másik emberre, hanem az átokmondóra is irányulhat, főként olyan esetekben, amikor az egyén számára más, állításának igaz voltát bizonyító eszköz nem áll rendelkezésre. A helyi köznyelvben több kifejezés használt egy-egy állítás nyomatékosítására. Az önátok²⁷ némely fajtája közel áll az eskühöz,²⁸ leggyakoribb formulája a *bizand* kifejezés, amit rendszerint a kevésbé súlyos esetekben használnak.²⁹ Pl. *Bizand nem láttam/mondtam/hallottam!*; *Bizand nem vót otthon!*; *Bizand elmenek napszámba, ha ad kölcsönt!* stb. Súlyosabb mondasoknak számítanak azok az eskühöz hasonló önátkok, amelyek olyan helyzetekben hangzanak el, amikor a *bizand* elégtelennek mutatkozik. Az esküt tevő szavát hitelesítendő mintegy egészségét, épségét, sőt életét adja zálogba, amikor önátkot mond. Néhány példa: *Cepenyljódjak meg, ha hazudok!* *Cepenyljon meg az Isten!*;³⁰ *Haljak meg estig, ha hazudok!*; *Ne érzem meg a reggelt, ha mondtam valami rosszat!*; *Száradjon le a kezem, ha én vettem el!* stb., illetőleg újabban román nyelven hasonló formulák: *Să mă bată Dumnezeu!* [Az Isten verjen meg!]

Nekem eccer leopták vót a pujamat [kukoricámat] [...] *s én kám bánultam* [gyanakodtam], *hogy ki lett lenne. S mondom neki, mikor találkoztam vele: Komámasszony, bizand* [esküszöm], *az Isten engedje meg, melyik ellopta, a keze száradjon le, met én azzal erőst sokat szenvedtem, met azzal dolog vót. [...] S akkor ő aszonta, bizand* [esküszöm] *komámasszony, itt cepenijon* [nyomorítson] *meg az Isten, ha tudom, hogy ki vót (...) én az Isten előtt tiszta vagyok, bizand* [esküszöm].

A sértés, a kár stb. súlyosságától függően előfordul, hogy az eskütételhez kisméretű feszületet használnak, *felesküsznek a szentkeresztre*. Ennél is súlyosabb esetre vall, ha az eskütételre a templomban, esetleg a pap jelenlétében kerítenek sort. Az adatok tükrében úgy tűnik, ilyen eljárásra akkor is sor kerülhet, ha a konfliktus alapja „egyszerű” becsületsértés (pl. valótlan dolgok állítása, rosszindulatú pletyka). Önálló tanulmány tárgyát képezhetné a tolvajra mondott átok és a lopással gyanúsított személy önátka.³¹ A rendelkezésemre álló adatok szerint, ezen a téren az átok leggyakrabban *fenyegető* eszközként használt, amire a gyanúsított rendszerint önátokkal válaszol. A különféle javak eltulajdo-

27 Némely vélekedések szerint az önátok bibliai eredetű (lásd pl. Gyulai 1908: 325–327).

28 A népköltészetben az átkot az eskütől és a káromkodástól „mindössze fokozati és szerepköri különbségek választják el” (Katona 1982: 314). A kérdés vallásfenomenológiai, vallástörténeti értelmezéséhez lásd pl. van der Leeuw 2001: 358–359.

29 A nyelvi asszimiláció szintjétől függően előfordul, hogy a román: *pe cuvântul meu de onoare* formulát használják, ami a *becsületszavamra* esküformulának felel meg, utóbbi azonban nem ismert a helyi nyelvjárársban.

30 *Cepenylódni*, azaz lebénulni.

31 A témáról (más összefüggésben) lásd Peti 2003: 29–33.

nításával kapcsolatos ügyek mágikus eszközökkel történő rendezése (általában) a szociális kiszolgáltatottságban élők körében fordul elő, ám ma már körükben sem jellemző. A járási bíróságtól hatvan kilométerre élő, a rendőrségi és a bírósági eljárás költségeinek a fedezéséhez anyagi forrásokkal nem rendelkező falusiak igen ritkán fordulnak panaszaiikkal az állami jogszolgáltatáshoz. Az átok alkalmazása a (hagyományos paraszti életforma fennállása mellett) azért is „indokoltabb”, mert az eltulajdonított javak (szerszámok, termény, állat stb.), becsületsértés stb. általában – a pereskedés költségeinél jóval – „kisebb” értékűek. Az ilyen – „kisebb” jelentőségű – jogi sérelmek, problémák rendezésében és orvoslásában igen fontos szerepet töltött be a helyi plébános, aki a mise végén közhírré tette a közösségi lopásokat, felszólítva a tettetést az eltulajdonított javak visszaszolgáltatására. Egy, a plébánián történt lopás következtében a plébános megszüntette ezt a gyakorlatot, az efféle problémák rendezése az érintettek körébe került vissza, ahol a konfliktusok rendezése során sokan az ima és/vagy az átok eszközét alkalmazzák.

AZ ÁTOK ELLENI VÉDEKEZÉS

Az átok és a rontás elleni védekezés egyik módja az imamondás, a szentelmények (szenteltvíz, szentelt gyertya, szentelt növények) rituális használata, a szentségek (gyónás, áldozás) rendszerszerű igénybevétele. Az elhárítás fontos eszköze továbbá a rontásra/átokmondásra készülő egyén szándékától való eltérítés.

Azt mondta, megcsinálja az emberemet! Megátkozta! [...] Én mondtam neki: Kend hogy várja, hogy haljon meg, ha ilyeneket csinált?

Hasonló funkciót töltött be korábban a vallásos (pl. kereszt) és nem-vallásos (pl. fokhagyma) tárgyak kihelyezése vagy viselése, vagy valamelyik ruhadarab kifordítása, ám ezek a módszerek ma már háttérbe szorultak. A helyiek vélekedése szerint a rontás és az átok bekövetkeztét végeredményben egyedül Isten akadályozhatja meg.

ÖSSZEZGÉS

Aligha megragadható valamennyi szituáció, ahol átok hangzik el, és ezt a tényt e rövid áttekintés, az itt bemutatott példák is alátámasztják. A vizsgált közösségben az átok olyan sajátos és élő hagyomány, amely nemcsak vallástörténeti és (szöveg)folklorisztikai, de nyelvészeti, sőt szociálantropológiai szempontok szerint is vizsgálható. *Az átok a hosszabb-rövidebb szövegből álló ráolvasásokhoz, a cselekményhez kötött rontástechnikákhoz képest sokkal inkább a spontaneitás törvényszerűségei szerint alakul, személyesen elvégezhető, minden különösebb speciális tudás és képesség birtoklása nélkül. Legáltalánosabb módja a spontán megindulásból mondott rossz kívánság, aminek kiváltó oka rendszerint az emberi idegesség vagy düh, bosszú és sérelem stb.*

Az átokjelenség számos kérdést felvet, amelyek megválaszolása a terjedelmi korlátok miatt itt most nem lehetséges. A témát összegezve egy – nem folklorisztikai, inkább val-

lástörténeti, vallásetnológiai – kérdésre térek csak ki, arra ti., hogy vajon *rontás*nak tekintetjük-e az átkot. A vizsgálat alapján úgy tűnik, az átok mint folklór(isztikai), mágikus *varázsszöveg* önmagában tekinthető önálló műfaj- és szövegkategóriának,³² a gyakorlatban azonban nem „műfajtisza” keretek között nyilvánul meg, és így volt ez már a műfaj korai (ókori, bibliai) korszakában is. A néprajzi szakirodalom szerint „a rontó szándékkal elmondott átok vagy az átkozódás feltételezésével magyarázott csapás, betegség ugyanúgy része a boszorkányság” (rontás) rendszereinek, „mint a tárgyakkal való manipulálás vagy rontás okkult úton” (Pócs 2001: 434). Az átokformulák, valamint a társadalmi szituációk áttekinthetése során azt látjuk, hogy a sérelem tárgya általában földi javakkal³³ vagy evilági szimbolikus hierarchiák, tekintélyek, határok megsértésével kapcsolatos. Az átokformulák néhány típusa, némely jellemzője, de leginkább a működési mechanizmusaik alapján indokoltan sorolhatók a boszorkányság (tágon értelmezett) rendszeréhez. Ha azonban leegyszerűsítjük a kérdést, azt látjuk, hogy az átok voltaképpen az áldás hiánya.³⁴ Az itt bemutatott példák közül egy olyan *mentalitás* tükröződik, ahol a jó sorsot áldásnak, a rossz sorsot átoknak tartják, és ez „életszerű” értelmezése az élet egymást követő eseményeinek, történéseinek. A vallások tanítása és a néphit tapasztalatai szerint az áldás is, az átok is Istentől származik, pontosabban Isten „engedélyével” valósul vagy történik meg. Az átokjelenségben szereplő harmadik személy tehát nem a boszorkány/varázsló/specialista, hanem Isten, aki – a hit és a tanítások szerint – egyedül a bűnöst sújtja büntetéssel (vö: Aistleitner 1931: 35), ebbéli döntését később akár vissza is vonhatja, a keletkezett károkat „jóra fordíthatja”, szemben a boszorkánnyal, aki ártatlan emberre is képes csapást mérni. A rontás rendszeréhez azok az esetek sorolhatók, ahol az átokformulákban – *expressis verbis* – nem történik hivatkozás természetfeletti lényre, ill. azok a rituális/mágikus eljárások, ahol az átokmondó specialista.³⁵ Kérdés azonban, hogy az átokjelenséget alkotó, a vizsgálatok során elemeire szedett, egymástól különféle szempontok szerint elválasztott komponensek a gyakorlatban elkülönülnek-e egymástól. Vajon a vallásos mentalitású, más szóval az istenhívó ember cselekedhet-e Isten előtt rejtett dolgot vagy olyat, amibe Isten nem „avatja” be (pl. boszorkánnyal véghezvitt rontást, átokmondást)? Az ilyen jellegű cselekedetek elvégzése – a cselekvőben – nem szünteti meg a vallásos vagy istenhitet, vagy éppen istenfélelmet. Mindez pedig arra mutat, hogy az átokmondásban egy olyan szellemi hierarchia működik, fejtí ki hatását, ahol az emberi, valamint a démoni szint felett egy felsőbb, isteni akarat is érvényesül.

SZAKIRODALOM

AISTLEITNER József

1931 Áldás és átok a Szentírásban. In: *Katolikus lexikon I.* A Magyar Kultúra Kiadása, Budapest, 35.

32 A szerb folklórisztikában például az átok műfajai besorolása, illetve megnevezése: „egyszerű forma”, „kisebb forma”, beszédforma (Jung 2010: 67).

33 Hasonló a helyzet a népköltészeti, közelebbről a népdal és a népballada alkotásokban előforduló átokformulákkal is (Katona 1982: 342).

34 Vö: Jung Károly elemzésével, ahol a szerző – a folklóralkotásokban előforduló – ún. átoknak álcázott áldásokkal foglalkozik (Jung 2010: 64–80).

35 Aki adott esetben természetfeletti erőkre hivatkozva, azok segítségével fogalmazza meg az átkot.

BALÁZS Géza

2004 Antropológiai gondolatok a szent és profán szövegekről. In: Pócs Éva (szerk.): Áldás és átok, csoda és boszorkányság. Vallásnéptudományi fogalmak tudományos megközelítésben. (Tanulmányok a transzcendensről, IV.) Balassi Kiadó, Budapest, 17–23.

BÁRCZI Géza – ORSZÁGH László (főszerk.)

1966 Átok. *A magyar nyelv értelmező szótára*. Magyar Tudományos Akadémia, Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 330–331.

CZÉGÉNYI Dóra

2004 A román pap alakja egy szilágysági közösség hiedelemrendszerében. Gyógyítás és rontás. In: Pócs Éva (szerk.): Áldás és átok, csoda és boszorkányság. Vallásnéptudományi fogalmak tudományos megközelítésben. (Tanulmányok a transzcendensről, IV.) Balassi Kiadó, Budapest, 382–394.

GYULAI Pál

1908 *Kritikai dolgozatok (1854–1861)*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.

HAAG, Herbert

1989 *Bibliai lexikon*. Szent István Társulat, Budapest.

JUNG Károly

2010 Átoknak álcázott áldások. (Az átok egyik különleges formájának példái a népköltészetben). *Híd*. (12) 64–80.

KATONA Imre

1982 Áldás- és átokformulák a magyar népdalokban és népballadákban. In: Kriza Ildikó (szerk.): *Kriza János és a kortársi eszmeáramlatok*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 313–345.

KESZEG Vilmos

1999 *Mezőségi hiedelmek*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely.

KINDA István

2010 *Ellenőrzött közösségek. Szabályok, vétkek és büntetések a moldvai csángó falvakban*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely.

KÜLLŐS Imola

1977 Átokdal. Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 167.

LEEuw, van der, Gerardus

2001 *A vallás fenomenológiája*. Osiris Kiadó, Budapest.

Ó- és Újszövetségi Szentírás

2000 Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat, Budapest.

PETI Lehel

2003 A lopás fekete mágiával való kezelése. *Korunk* XIV. (9) 29–33.

PÓCS Éva

1977 Átok. In: Ortutay Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 166–167.

1986 *Szem meglátott, szív megvert. Magyar ráolvasások*. Helikon, Budapest.

2001 *Két csíki falu néphite a századvégen*. Európai Folklór Intézet – Osiris, Budapest.

PÓCS Éva (szerk.)

2004 Áldás és átok, csoda és boszorkányság. Vallásnéptudományi fogalmak tudományos megközelítésben. (Tanulmányok a transzcendensről, IV.) Balassi Kiadó, Budapest.

RUDASNÉ BAJCSAY Márta

2012 *Folyosóról folyosóra, a variánsok útvesztői között. Egy dallamtípus Fehér László-balladáit*. Doktori Disszertáció. PTE–BTK, Interdiszciplináris Doktori Iskola, Pécs.

SZEMERKÉNYI Ágnes

2011 Nyelvhasználat és folklór. In: Diószegi László – Juhász Katalin (szerk.): *Hagyomány – örökség – közkultúra*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 231–244.

SZIGETI Jenő

2008 Áldás és átok az ószövetségben. In: Szigeti Jenő: *Bibliai nyomokon. Tanulmányok a bibliai folklór és tárgytörténet köréből*. A Kisegyház-kutató Egyesület, Budapest, 35–41.

SOLYMOSSY Sándor

1943 A kimondott szó varázsereje. In: *A magyarság néprajza IV. Szellemi néprajz*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 384–386.

n. n.

1993 Átok. In: *Magyar Katolikus Lexikon I.* Szent István Társulat, Budapest, 449.

„FACĂ-SE VOIA LUI DUMNEZEU!” BLESTEMUL

Blestemul este o formulă magică, o practică rituală cunoscută și folosită în toate tradițiile religioase. În prima sa parte studiul de față oferă o definiție a fenomenului din punctul de vedere al etnografiei religiei, respectiv o sistematizare generală a formulelor. După problematica teoriei și a terminologiei, a doua parte revine analizei, oferind o prezentare a materialului cules în urma cercetării efectuate în cadrul unei comunități de etnie maghiară și religie romano-catolică din estul României, respectiv o sistematizare a datelor conform relațiilor sociale și interpretarea lor etnografică. Pe baza concluziilor analizei se pare că blestemul este un fenomen extrem de complex (care pornește de la nivelul religiozității individuale și influențează întreaga comunitate), a cărui interpretare este posibilă doar în cadrul întregului sistem religios.

“GOD, LET THERE BE THY WILL!” THE CURSE

All religious traditions use the curse as a magic formula or ritual process. In the first half the present study tries to give a definition of the phenomena and to systematize the curse formulae. Following the review of theoretical and terminology questions, in the second, analyzing part the study presents those ethnographic data which were collected in a village from Eastern Romania, among a Hungarian ethnic group of Roman Catholic religion. The ethnographic data related to curse are systematized according to the social systematization and interpreted from the perspective of ethnology of religion. The result of the analysis is that the curse is a very complex phenomena (starts from individual religiosity and has an effect on the whole community). The interpretation of curse is possible only in relation with the whole religious system.